

1

Diskusije, koje su prošle godine, vodene u časopisima Gledišta i Naše teme, o otvorenim i aktualnim problemima marksizma, do jasne svesnosti su istakle da je marksizam „kritička teorija, koja je kritička ne samo prema građanskoj načinu misli, nego i prema sebi samoj“. Vodena u kritičkom raspoloženju i prema knjizi Predraga Vrančića "Historija marksizma", koja je i bila povod razgovorima, i prema nekim vidovima same marksističke misli, dolata na diskusiju je do nezaočitljivog i kristalisanog saznanja potencira la tu kritičku osobnost marksizma kao neprevidivu komponentu njegove vitalnosti. Bez tog svojstva, koji je i u duhu i u sastini marksističkog mišljenja i odnosa prema svemu cega se dobiti, markizam ne bi mogao da ima onu životnu snagu koja ga razlikuje od drugih teorija što su svoj vitalizam mogle da ispolje samo u pojedinim prilikama i vremenskim periodima. U kritičkoj sadržini marksizma sublimiran je vitalizam svih progresivnih pokreta u početnom stadijumu kad su nicali iz kritičke svesti i kad su kritički nastupali. Prendose marksizma nad tim teorijama i pokretima u tome je što on kritičnost zadražava kao svoju suštinsku osobinu, što ostaje stalno kritičan i što svoju kritičnost stalno proverava.

Diskusije o otvorenim problemima marksizma posebno su istakle i ovu, njemu najsvostveniju, osobinu: da je te teorija koja ima kritički odnos i prema samoj себi. Nije ni cudno ni slučajno što se svest o toj osobini marksizma razvila do punemere upravo u ovom vremenu intenzivne antidogmatizacije i raščišćavanja sa raznim oblicima i vidovima vulgarizacija marksističke misli. Budna svest marksista nalazi u toj osobini Marksog učenja njegovu snagu da se brani od sopstvenih izpacenja, da ne dozvoli ponovne vulgarizacije i proizvoljnu tumačenja kao u stajljinskičko vreme kad je do odstupanja od prave linije došlo zbog raznih društveno-ekonomskih uslova, ali i zbog previranja i zapostavljanja ove osobine marksizma. Krajnje nekritičan odnos prema marksističkim shvatanjima dopustio je i da se prokrumjare tendencije i uverenja koju su njemu direktno strana i neprijemiva, pa često i sasvim suprotna. Od tog nekritičkog odnosa marksista i "marksista" prema onome što su radili i stvarali ostalo je da se spoljni lik marksizma, niz tamnih mrlja, koje su i mnoge napredne duhove plasile svojom pojmom i svojom nakaznošću. Za ljude koji nisu promilki u sastini tog učenja i koji su sticati utiske i sudili o njemu najviše na osnovu izvještajenja, naravno da će i svaki čist i teleskultni zahtev za kritičkim odnosom sa marksističkim pozicijama izazvati otpore. Jer oni iz tog zahteva i prakse, koju oni predstavljaju, ne vide ono što marksizam u sastini jeste nego vide njegove vulgarizovanje pojave vidova, tortura duha, propis i zabranu. Borba koju se još uvek vodi za kritički odnos marksizma prema samom себi i za kritički odnos marksista prema onome što se ulme marksizma dela i govori, jeste, ustvari, na samo borbu protiv dogmatizma, nego i protiv same mogućnosti dogmatizacije i drugih oblika izvijopevanja. Ta borba treba da očuva u marksizmu punu vitalnost kritičke teorije koja svoje fundamentalne stavove gradi na praksi i u praksi ih proverava, za čiju je suština uvek važniji duh teorije, nego vremenom i uslovima ograničene formulacije. U kritičkom odnosu marksizma prema samom себi nalazi se i moć sopstvenog prevazilaženja i

nadražanja, po tome on i ostaje vitalna teorija.

Te osobine marksizma nameću marksističkom mišljenju i prilagaju pojavama kompletan kritički odnos, koji se od odrugih kritičkih odnosa razlikuje ne samo po svojoj permanentnosti nego i po kompletnoj kritičnosti, po kritičnoj svestranosti. Biti kritičan u marksističkom smislu znači biti kritičan i prema svom kritičkom odnosu i prema svojim kritičkim pozicijama, ciljevima, namerama pa i posledicama te kritičnosti. To znači kretati se u okvirima jedne totalne kritičnosti, znači biti toliko kritičan i prema svojoj kritici da one ne bude nikad u stanju da prede prag kritizerstva, anarhodnog kritičizma, kritike radi kritike, kritike bez kritičnosti, kritika koja u sebi ne sadrži duh marksističke doktrine, — misliti toliko kritički da se dijalektičko-istorijski nit Marksog materijalizma javi i kao nužna rezultanta kritičkog mišljenja što se javila i iz Marksog kritičkog stava; to znači negovati jedan stil mišljenja u komе je svestrana kritičnost biti imanentna osobina. A takav način mišljenja predstavlja nov kvalitet i već čini svest koja je stalno budna i kritička, koja podrazumeva izgradenu poziciju prema svemu pa i prema samoj себi.

Težeći da ospore na same postojanje marksističke estetike, teorije i filozofije književnosti, nego i samu mogućnost njihovog postojanja, mnogi naši savremenici, među kojima i markistički, pitaju: gde je takva estetika, takva teorija, takva filozofija književnosti, umetnosti? Ako nisu izgradene za stovidejnost godine, otako markizam delotvorne živi u istoriji modernog čovečanstva, šta nara garantuje da mogu biti izgradene narednih godina ili narednih decenija?

Takva pitanja nisu bezrazložna. Pokušaj da se fragmenti iz dela klasičke, odumice njihovih pisama i neobjavljenih beležaka saberi u pričaku, kao celovitiji pogled na ovu oblast nadgradnje, propali su pred kritikom vremena. Neki marksisti su jedno vremeno crveneli zbog toga i zbog nemoci marksizma da i na probnoj godini izgradene za stovidejnost godine, otako markizam delotvorne živi u istoriji modernog čovečanstva, šta nara garantuje da mogu biti izgradene narednih godina ili narednih decenija?

Mišljenje da je marksistička kritika (odnosno kritika sa marksističkim pozicijama) u književnosti nemoguća, imaju jedan prividno snažan argument: ko je takvu kritiku negovao a da nije pao do razne vulgarizacije ili jednostavljivanja sociologizma, ontologizma, grubog determinizma. Taj prividno snažan argument postaje vrlo labilan kad dobije dijalektičko-istorijsku objašnjenje: klasici nisu izgradili kritiku ovog vida nadgradnje, a u periodu stalinizma, porez vulgarizovanih i pojednostavljenih potkušaja, ozbiljniji rezultati vrlo su retki i takođe ibi pema. Da-nas se markizam nalazi u stajljumu intenzivne antidogmatizacije i destabilizacije, kada puni kreativni zamah još nije puno. Njegova primena u kritici književnosti, kao oblika drukčiće stvari, ne podleže zakonima razvoja. To što savremenici i budući markisti moraju da odgovaraju na još neodgovorenje pitanja na sa-mo da nije porazno za marksizam, nego upravo dokazuju njegovu vitalnost; teorija koja je jednom zauvek data najmanje bi mogla da bude teorija dijalektičkog i istorijskog materijalizma. Marksistički je bilo misliti da su klasiči kroz svoje metode iscrpli na teorijskom planu sve što se dalo iscrpiti, da se sad radi samo o stvaralačkoj primeni jedne dovršene teorije, a ne i o njenom daljem razvoju. Ako marksizam ne bi bio teorija u stalnom razvoju, — onda bi i sam porekao svoj duh.

Zar onda nije mogući shvatiti da ta integralna teorija, upravo zato što se nalazi u razvoju, i nije stigla (izmedu ostalog i zbog tri decenije stajljinskog mita) da izgradi estetiku ili svoju teoriju i filozofiju književnosti? A nije stigla da ih izgradi, (iako početi i priloziti postoje) zato što je toga nije izvršena temeljita, iscrpana i analitička kritika dosadnje estetike, teorije i filozofije književnosti. Praviti marksističku estetiku bez takve kritike baš sa marksističke strane, jalov je posao, jer takva estetika ne izrasta iz jednog metoda i kroz jedan metod, nego iz apriorističkih stavova, suprotno samom duhu marksizma. U toku diskusije, kada je pomink, načinjena je jednu zanimljivu opasku: U Marksom Kapitalu, primitivo je neko, nije izložena Marksova politička ekonomija, kao što se često misli i govori, nego Marksova kritika političke ekonomije, što uostalom piše i u podnaslovu Kapitala. Ta nepreciznost nije samo stilskog nego i suštinskog

karaktera. Da Kapital nije kritika političke ekonomije, da ne počiva na kritičkom stavu prema ekonomiji kapitalističkog sveta, on ne bi bio ono što jeste, jer mu sadržine ne bi bila marksistička. Nije otuda ni slučajno ni nevažno što klasici nisu izložili u sistematizovanom obliku svoja učenja, nego kroz kritiku postojećih socioloških ekonomskih, filozofske, istorijskih i drugih shvatanja, što su svoj metod ostvarivali u kritici konkretnih vremenskih i prostorno određenih pojava. Posle brojnih dela klasička u kojima je izvršena temeljita kritika filozofske, ekonomski i sociološke misli i može da se govori o marksističkom shvatajući, u filozofiji, sociologiji, istoriji, ekonomiji, ali i o marksističkom shvatajući u estetici, teoriji i filozofiji književnosti, a gde glavnih deo posle tek treba da se obavi.

Posle svega ovoga ne postavlja se više pitanje da li može da postoji marksistička estetika, nego da li može da stanovišta

naša. Ti vetrovi su provetrali i našu književnu atmosferu, mogli da se slome otpori poeziji, da pobede savremenija shvatanja. Ali to otvaranje i prozora prema svetu, koje je imalo po našu kulturu sudobnosu posledice, već davno je prestalo da biva snažan pokretački mehanizam sposoban da budi duhove, da pronalazi puteve i snage koji će ih utrati. Gotovo sve najvažnije za što se tih desetaka godina bilo, ostvareno je: izvršena je vrlo radikalna deždanovizacija i inter Nacionalizacija kulture. Ali naša literatura je opet došla u situaciju kad ne bikeki vetrovi trebalo da razgrijaju sparno, tro-mo, ulejenog podneblje duhova i da ove snage koje se rasipaju na nepotrebne poslove okrenu skitničkim i životvornim delatnostima.

Duvanje, dakle, vetrovi! — mogao bi danas da uzvike i neki drugi pesniči sluhu napregnutog prema pokretima i gibanjima unutar naše literature. Duvajte vetrovi koji biste pro-

kritički duh u kome su odjeci le-jinske idejne i filozofske borbe proizveli saborce u dalekoj balkanskoj zemlji gde prilike jedva da su bile sazrele da pripreme i odneđu njezino pojavu. Re-tujući ofada neumorno punih pedeset godina on je u našoj kulturi odigravao gotovo nenadmašnu ulogu koju je, uprkos neuslo-vima, svom snagom i idejnom čvrstlinom bio priušio i na-metnuo. Snaga i doslednost kritičkog gledanja na sveukupnu stvarnost naše balkanske provincije, koju je on sticao i izgrađivao u sukobima sa svojom sređinom, nužno su ga odveli prihvatanju dijalektičkog metoda i komunističkoj idejnoj orijentaciji. Za razliku od mnogih duhova koji su nastupili kritički (Crnjački, Rastko Petrović), a posle skrenuli ka apologetsvju ili rezignaciji, Krleža je, da bi istrajao u nervnoj boći i u posledičanu sebi, morao da se drži dijalektičkih metoda. I kad danas govorimo a primeni marksističkih metoda u književno-

petar milosavljević

KRITIČKA

marksizma da se kritikuje dosadašnja i savremena estetička, književno-teorijska i književno-filozofska misao? Da li može da pos jede dijalektičku i istorijsku materijalizaciju da se prilazi kritici književnih pojava i književnog stvaranja uopšte? — Posumnjati u to, znači posumnjati u da, u delu teorije i u metode marksizma.

Mišljenje da je marksistička kritika (odnosno kritika sa marksističkim pozicijama) u književnosti nemoguća, imaju jedan prividno snažan argument: ko je takvu kritiku negovao a da nije pao do razne vulgarizacije ili jednostavljivanja sociologizma, ontologizma, grubog determinizma. Taj prividno snažan argument postaje vrlo labilan kad dobije dijalektičko-istorijsku objašnjenje: klasici nisu izgradili kritiku ovog veda nadgradnje, a u periodu stalinizma, porez vulgarizovanih i pojednostavljenih potkušaja, ozbiljniji rezultati vrlo su retki i takođe ibi pema. Da-nas se markizam nalazi u stajljumu intenzivne antidogmatizacije i destabilizacije, kada puni kreativni zamah još nije puno. Onda je nastupio period preispitivanja i samokritike marksizma; shvatilo se, najzad, da su klasiči izgradili fundamentalne stavove, ali da nisu dalli odgovore na sva pitanja, da marksistički nisu izgradili kritiku ovog veda nadgradnje, a u periodu stalinizma, porez vulgarizovanih i pojednostavljenih potkušaja, ozbiljniji rezultati vrlo su retki i takođe ibi pema. Da-nas se markizam nalazi u stajljumu intenzivne antidogmatizacije i destabilizacije, kada puni kreativni zamah još nije puno. Njegova primena u kritici književnosti, kao oblika drukčiće stvari, ne podleže zakonima razvoja. To da rada težnja za nečim novim. Kad se, dakle, uspostavi puni kritički odnos prema onome što čini već datu realnost, date odnose, date pojmove i shvatjanja; u kritici postojeci, potresi i zahvali naši literaturi, a u periodu stalinizma, porez vulgarizovanih i pojednostavljenih potkušaja, ozbiljniji rezultati vrlo su retki i takođe ibi pema. Da-nas se markizam nalazi u stajljumu intenzivne antidogmatizacije i destabilizacije, kada puni kreativni zamah još nije puno. Njegova primena u kritici književnosti, kao oblika drukčiće stvari, ne podleže zakonima razvoja. To da rada težnja za se ono prevažide, porekne i nastavi. Umetni kritičke metode i kritičku svest u mlake atmosferu isto je što i pusti vetrove koji će razagnati nepokretnost misaonih struktura, pojedati sudare, sukobe, izazvati život u ljudima. To znači umeti varnicu u sredini-ku noje imuna prema duhovnim razgorevanjima, izazvati lančanu rezakciju jednog značajnog dogadanja.

Kritički odnos prema crnobelim slike naše revolucije u romanu *Daleko je sunce*, doneo je našu literaturu ne samo kompleksniji lik čoveka borača, nego i jedan drugaći metodički pristup umetničkom stvaranju koji je kasnije višestruko potvrđen razvitkom našeg posleratnog romana. Iz kritičkog odnosa prema dotadašnjem peoziji javili su se istovremeno Miodrag Pavlović i Vasko Pop i izmudili nove kriterijume za vrednovanje poezije i započeli jedan proces čiji se ehovi još i danas osciraju.

„Duvajte, dakle, vetrovi!“ — uzviknuo je Oskar Đavidić sedam godina u jednom posleničkom teatru negirajući boje-zni i strahove od „prevelikog otvaranja“ u vremenu kad su procesi deždanovizacije i internacionalizacije kulture bili ustvari, i borba za slobodu saznavanja i stvaranja i za aktivan odnos prema drugim kulturnim. Vetrovi koji su u to vreme duvali prenosili nam iškustva i dostignuća sa zapadnja strana, opremljavali su našu neveku književnu baštinu, izostavljali i upotpunjavali naš književni izraz, bogatili vidike i razbijali prostorna ograničenja. Ti vetrovi su nam i otvorili riznice svetske kulture, integrirali našu kulturu sa tendencijama svetskih kulturnih procesa, na pozadinu svetskih umetničkih zbivanja izveli naša interesova-

za i učinili našu kulturu i stvaranje našu učinkovitu i učinkovitu. To je bilo, ali i to je bilo, nešto što ona dotele nije imala, ne samo dva velika pisca, nego i velike mogućnosti koje su se otvarale za našu literaturu i za druge, buduće stvaraoce. Ali to nikako ne zrači da se Krleža nije bila snažna i shvatljiva.

Na prihvatu poeziju Oskara Đavidića koja je nastala posle Višnje sa zidom i Hane, možda bi lakše ušao u njen svet, u njene tokove i padove, kad bi joj prišao sa genetičke strane, kao stvaranje i shvatljivo našo posleratno stvaranje, učinkovito i učinkovito. Ali to je nešto što ona dotele nije imala, ne samo dva velika pisca, nego i velike mogućnosti koje su se otvarale za našu literaturu i za druge, buduće stvaraoce. Ali to nikako ne zrači da se Krleža nije bila snažna i shvatljiva.

Iz duboke kritičke svesti prema društveno-ekonomskim, političkim i umetničkim prilikama na našem tlu, javio se Miroslav Krleža u dogadjajima oko prvog svetskog rata kao prevažnodno

sti, onda se ogromna Krležina pojava isprečavala pred nama kao čvrsta gromada o koju se obijaju sve sumnje u moć marksističkog mišljenja u ovoj oblasti društvene svesti. Postojanje jedne pozamerna socijalističke tradicije u našoj literaturi, plod je velikim delom u delotvornog se-mena njegovog kritičkog duha koji se nije ogranicio samo na jedan period, na njegovu knjigu i časopise.

Sem Krležu u istom vremenu de-lje i jedan sasvim drugačiji iz-razito kritički duh: Ivo Andrić. Posle godina tamovanja u austrougarskim zatvorima, taj veliki radnik povukava se jednom zaувек u sebe, u svoj svet, og-radio se zidovima čutanja i as-keze, da bi s vremenom na vreme-doneo po neko delo izvanredne sublimirnosti i izražajne čistote. I dok se Krleža borio na otvo-renom polju, javnim diskusijama i pismenim duelima utriči svojom kritičkom reči puteve za nova vremena i nove ljudje, Andrić je, izgleda, svu svoju kritičku budnost usmerio ka sebi, prema svojim postupcima, svojim reči-ma i svom stilu. Potreba za bri-zom efikasnom i angažovanom reči njega nikad nije privolela da učini čvrstu ili prestup prema svojim principima i metodama rada. Verovatno više nego i drugi drugi pisac na je počakao kritičnost prema svojim književnim poslovima, iskustvima i sluh-nim moćima. Iza svega što radi i objavljuje prisutna je ta kri-tičnost koja stalno proverava da li je svaka reč na mestu, da li je svaka rečenica dobro uglo-bljena, šta sve o njegovom delu može misliti i reći, kako se, pod bilo kojim vidom kritičkog rea-govanja može održati. Iz Krležine kritičnosti prema svetu u celini proizašla su brojna dela koja znače ogroman napredak na razvojnim levcima naše kult ure, a možda još više kao rasadnik ideja koje su objektni i nastavile se u drugim stvarao-cima. Za razvoj naše literaturi Andrić neće biti značajan po novim idejama i u shvatljajima. Njegov nesumnjiv i najveći do-prinos je u tome što je na moćnu jeziku našeg naroda uspeo da izgradi nekoliko velikih umetničkih tvorevina. Ali i Krležina i Andrićeva kritička svest tokom godina njihovog rada i stvaranja, donosila je našoj literaturi nešto što ona dotele nije imala, ne samo dva velika pisca, nego i velike mogućnosti koje su se otvarale za našu literaturu i za druge, buduće stvaraoce. Ali to nikako ne zrači da se Krleža nije bila snažna i shvatljiva.

Njegov nesumnjiv i najveći do-prinos je u tome što je na moćnu jeziku našeg naroda uspeo da izgradi nekoliko velikih umetničkih tvorevina. Ali i Krležina i Andrićeva kritička svest tokom godina njihovog rada i stvaranja, donosila je našoj literaturi nešto što ona dotele nije imala, ne samo dva velika pisca, nego i velike mogućnosti koje su se otvarale za našu literaturu i za druge, buduće stvaraoce. Ali to nikako ne zrači da se Krleža nije bila snažna i shvatljiva.

Ta snaga kritičkog odnosa koja se u njima tako vidno ispoljila, nezaobilazna je osobina svih ličnosti koje su na književnom i kulturnom polju delovale i nešto značile. Sta bi Vuk Karadžić bio bez kritičke svesti o našim prilikama i mogućnostima njenog doba? — Skupljec nacionalnih vrednosti, a ne genijalni kreator naše kulture. Ili, šta bi ostalo od književne inspiracije Isidore Sekulić da se nije s toliko kritičnim odnosima prema svom stvaralačkom pozivu? Sta bi Branko Radičević bio bez stvaralačke negacije dotadašnje poezije, ili Laza Kostić bez ovih dva desetak pesama u kojima je najtanijim instrumentom služio mero stilove po aršinu njihove zvučne i smisao uugledljenošt? Kritička sves je u suštini književnog stvaranja i napredovanja. Kritički je raspoređen i onaj koji neće i ne može da stvara pesmu po slobolu ili po ugledu na bilo koga, pa donosi nov zvuk, i onaj koji iz nemirenja sa postojćim gledanjima i shvatanjima

sti i kritičkim odnosima? „Filozof su svet samo različito tumačili, ali radi se o tome da se on izmeni“, — kaže Marks u poznavajući tezi o Fojerbanu. Radi se dakle, o tome da se u ovakvoj konkretnoj književnoj situaciji, u atmosferi spornih procesa i sporog kvantitativnog naranstana, svesnim napornom dođe do pokretačkih saznanja i uverenja, koja bi, baš u duhu te Jedanaestete, pošla od tumačenja ka menjanju naše sadašnje situacije, ka njenom prevaziđenju i stvaranju jedne agilnije i aktivističke stvaralačke atmosfere. Taj naprav treba da prouzide iz saznanja procesa, u analitičko-kritičkim razmatranja postojećeg stanja, postojećih teorija, iz jednog integralnog kritičkog aktivizma kakav može da se ostvari procesu demokratizacije kulture.

Bojazan od zloupotrebe tako postavljene kritike nije sasvim izlinski, jer se do sada nikakav metod i nikakvo sredstvo nije po kazalo dovoljno efikasno. Ali kritičnost u markističkom smislu

stencijalizam na idejnom i filozofskom planu pretrpe poraz,

ali je postao sastavni deo naše književne svesti: niz autora u kojima je odjeknuo i nastanio se znak su njegovog živog prisustva i stvaralačkim načinima mišljenja i reagovanja, u samoj stvaralačkoj orijentaciji. Ko zna ne bi li ovakva književnost drugaćije izgledala kad bi postojali snažniji filozofski, sociološki itd. zahvatili u našoj savremenoj stvarnosti koji bi preokupirali našu književnu svest i dalj joj drugačije glaglašenja estetski i ideološku orijentaciju. Jer, promenom same strukture književne svesti stvorili bi se i predislovi za drugačiju strukturu i samih umetničkih delova, pa pismo imali jednu drugu sadržajnost koja bi možda više odgovarala nama i našem vremenu.

Ko zna kako bi izgledala književnost našeg veka bez aktivnog prisustva pozitivizma, psihologizma, froidizma, intuicionizma, tehnicizma, saznalih integracijskih procesa, koji su nam približavali umetnost i kulturu istočnih i primitivnih naroda, i procesi koji su uticali na sintezu umetnosti i na njihovo međusobno prožimanje. Prust je u svom vremenu nezamisliv bez Berskonja kao što je i nadrealizam neodvojiv od Frejda i intuicionizma i kamo što je razvoj modernog romana neodvojiv od pojave i razvoja filma i kao što je pojava niz velikih pisaca neodvojiva od dva svetska rata. Komplikovana i heterogenra književna svest našeg vremena jeste rezultat čitavog sklopa pojava, ideja, procesa koji su u međusobnom prožimanju, sukobljavanju, negiranju i nadopunjivanju imali odraža na njenu šaroliko i rastresito poteče u prevarivanju i razvoju. Pojava Lenjina i ruske revolucije duboko je objeknut i ostavila trag u stvaralačkim duhovima ovoga veka. Niš ličnost koja Erenburg pomije u svojoj knjizi *Ljudi, godine, život* iako pripadaju modernim umetnostima sačuvale su odjek tog lenjinskog potresa u najzaostalijoj zemlji Evrope kao neizbrisivi deo svoje orijentacije.

Sem ih vidljivih slika nadgradnje, koje utiču jedna na drugu, postoji i jedna slika čiji se nepredstavljanje uticaj mnogo manje može osjetiti, ali koja je utoliko snažnija i ne umoljivija. Franc Kafka se može primiti i bez poznavanja marksizma i marksističkog misljenja, ali puno shvatanje tragicne svesti tog nesrećnog pisca nemoguće je bez marksističkog objasnjenja zakona koji vladaju u kapitalističkom svetu, bez shvatanja strukture tog sveta koji počinje na „izopazujućoj sili novca“. Na otuđenju čoveka i prizvođa njegovog rada. Strahobna slika Kafkog sveta nije ništa zemljopisna i u tretiji drugi književne slike strogu naučno objasnjenje. To je onaj svet poznat iz Balakovih romanima samo mnogo višem stupnju razvoja, gde su se u odnosu medju ljudima, među vidljivih i shvativljivih moći novca, umesne neuhatljive sile finansijskog kapitala i gde su odnosi medju ljudima dobili mnogo komplikovanje i perfidnosti. Vidljivo. Balzak je uspeo da uđe u korene ljudskih odnosa i u mehanizam kapitalističkog sveta i zato što su ti odnosi bili daleko jednostavniji od onih na početku ovog veka, kada je Kafka, zbog toga da nije razraslije komplikovanost, morao da se doljnički vid pojavi i da doneše jedno plastično vidjenje sveta i čoveka, izloženih uticajima neshvatljivih sila i interesa pred kojima čovek ostaje pemočan, usamljen, otutan od društva i opterećene sveštosti. U takvom svetu Kafka je odigrao balzakovu ulogu (kažem ugarsku) i stvaraoču. Ona treba samo da ih postavi u odredene istočne okvire, da utvrdi koliko su proizvod jednog vremena i jednog sveta i koliko su se ostvarili kao stvaralačke ličnosti, kao što to mora da učini i da delima i stvaraočima kritičkog i socijalističkog realizma, na primer. Jer moderna umetnost je istorijski uslovljena, nepovoljiva i neobična; njeni doprinosi se ne mogu odobriti niti dovesti u pitanje. Prema njoj se mora samo zauzeti kritički stav kao što se ima i prema romantizmu i realizmu, sa punim stvaranjem njenih uslovnosti, koordinata i organizacija. Nikom ozbiljnom danas i ne pada na pamet da se sada stvaralački može pisati kao što je pre-

zacijski bili su najčešće u suštini gradanski duhovi, jer su kritikovali uime gradanske etike, gradanske filozofije, psihologije i estetike, jer su im i pozicije bile gradanske, a njihova književna svest bila je preokupirana problemima koji su čist proizvod gradanskog društva i gradanskih istorijskih i društvenih organizacija.

Theoretičari socijalističke umetnosti grešili su što su, ne poštujući zakone razvoja, prekonoplhtili da uspostave umetnost sa socijalističkim obeležjima, iako je književna svest stvaralačka bila opterećena gradanskim elementima i kretala se u relacijama shvatanja koja su u suštini bila gradanska. Književnost socijalističke sadržine nastala bi tako kada bi književna svest bila orijentisana ka aktivnjem odnosem prema socijalističkom društvenom bazu i nadgradnjom, kad bi još nedovoljno izgradnjom psihologiju čoveka u socijalizmu, išo nedovoljno izgradnjom estetsku, sociološku, pedagošku shvatanju više egzistirala da je to njoj končano pronađena formula za pravo i puno egzistiranje umetnosti i ne vide kako u ime čega ta umetnost, kao i sve dosadašnje umetnosti, može i mora da bude prevezida.

Stotinu godina Tolstoju prisustvuje u svetskoj književnosti uspele su da njegov svet i njegovu pojavu stave u istorijske okvire, jer su uslovnosti njegove pojave odavno minule; moderna literatura još nije došla do tola da na nju možemo gledati kao na završenu razvojnu celinu, ali na samu njenu pojavu, na uslove koji su je stvorili i pothranjivali zaceleo možemo gledati istorijski, sa pozicijom jednog novog društvenog sistema koji stvara druge uslove i perspektive za razvoj književnosti.

Puni kritički odnos, međutim, neophodan je prema gradanskoj književnoj misli u celini, prema njenim estetskim, teorijskim i književno-filosofskim saznanjima i u kratkovidostima, prema njoj društvenoj odrednosti i prema uticaju društvene nagradnje gradanskog sveta na njenu strukturu i na njenu ideološku orijentaciju. Kritička svest savremenog čoveka socijalističkog sveta treba, u stvari, da razotkrije koliko moderne kritičarne imaju u sebi elemente gradanske ideologije, gradanske filozofije, gradanskog morala, gradanske psihologije, gradanskog intelektualizma, koliko su sva platila dugova stepenu istorijskog razvoja umetnosti i svojim društvenim ograničenjima, da bi mogla da ih preuzeže uime novih pozicija na kojima treba da stvara čovek socijalističke epohe. Jer samo na kritičkom i neapologetskom odnosu prema bilo kojоj i bilo čijoj umetnosti (gradanskoj ili socijalističkoj), primitivnoj ili modernoj, svejedno i može da se izgradi i kritički odnos umetnosti i prema sopstvenoj stvaralačkoj preokupaciji. Ali, opet da naglašim, kritička svest prema batinškim i akcionim dejstvima gradanske umetnosti nikako ne može da zapostavi i kritički odnos prema samom kritičkom odnosu. Prevezidašnica svrha svesnih kritičkih naporâ u umetnosti, nikako nije da se negira ono što je stvoreno, što označava određen umetnički domet i svet, nego da se vremenski i društveno ograničeni elementi tog sveta prevezida uime novog stvaranja. Bez kritičkog uvida u te elemente koji su ostavili dveljuboke tragove na književnoj svesti našeg vremena, i uvid u neunepehlje, izvitoperenja, zaletanja i vulgarizacije koje su zadele socijalističku umetnost, neće biti ostvareni preuslovi za intenzivniji zamah našeg književnog stvaranja. Generacije koje stupaju na scenu moraju da budu oslobodenje preuslovi da staju u gradanskoj književnoj misli i u marksizmu i socijalističkoj umetnosti i kulturi i da bez sentimentalnosti i brzoprestnosti, sa punom kritičkom svesću prime ogromno breme poslova koji ih očekuju. Te generacije moraju i da budu svesne obima započetih i nesvršenih poslova, balasta i zaostataka koje su nasledili i ne rešenih problema koje su im ostavili njihovi prethodnici.

Misli se da je prevarujima i bezbroma tokom prosle decenije izvršena neka vrsta revolucije u našoj kulturi i umetnosti. Međutim, ono zašto se u naša umetnost izborila jeste preuslovi, predvorje revolucije za jednu novu umetnost, koja istorijski treba da dođe iz gradiške umetnosti, na

SVEST

literature stvara nov teorijski pogled. To je svest raspoloženih i sposobnih da nadrastaju, da prevazilaze, da menjuju, to je, dakle u suštini revolucionarna onara svest. Kritički je bio raspoložen Dante prema Juhinu i institucijama svog doba a iznad svega svojim neprijateljima. Ko čita Božanstvenu komediju može da uzdrhti pred tom kritičnošću: njegov nepomirljivi duh išao je do najtežih kazni. Kritički je bio raspoložen Sekspir prema svojim književnim prethodnicima i savremenicima, prema shvatanju sudbine i književnog jutaka, prema istinitosti svojih stilova. Servantes je bio toliko kritičan da to ne treba ni isticati: *Don Kihot* je između sva književno kritičko delo. Kritičan je bio i Zan Zak Ruso, rođendanički romantizma i modernih pokreta u literaturi, kao i Volter, Monteski, Dider, enciklopedisti svi oni koji su na kulturnom i idejnem planu pripremali teren za veliku francusku burzaušku revoluciju. Kritičkim patosom bio je nadahnut čitav pokret *Sturm und Drang* koji je buknuo skoro posle čitavog jednog veka mrtvila u nemačkoj književnosti.

Konzervativno nastrojeni Balzak odnosio se u svom delu izvanredno kritički prema institucijama i društvenom mehanizmu svog doba. Lukáčev formuliša da je Balzak uspeo u svom stvaralačkom postupku zato što je *iskreno* gledao na probleme svoga doba, teore kao neputnu odbaciti. Balzak je iskreno bio legitimista, ali je kao stvaralač kritički gledao na svoj književni posao.

Najsnazniji pečat jednom vremenom i u jednoj literaturi dala je kritička svest Puškina, Gogolja, Belinskog prema celokupnoj ruskoj stvarnosti oko polovine XIX veka. Od prvih epigramskih neštašnika Puškinovih do neskrijevilih udaraca samodržavlju i do kompletno izgradene teorijske svesti u delu V. G. Belinskog prošlo je svega nekoliko decenija, a za to vreme pripremljeno je gorivo koje će ruskoj književnoj i revolucionarnoj misli dati najveća imena i nezaustavljivi razvoj prema onoj intelektualnoj i idejnoj atmosferi koja je prepremila put dogadjajima iz 1905. i 1917. Možda zbog svega toga i ne treba pitići ko nije bio kritički raspoložen, jer svega što je stvarano na polju umetnosti stoji u nekom vidu kritičko raspoloženje. Flöber i Tolstoj su po slovični po samokritičnosti, po bdenju nad svojim tekstovima. Bodler je bio izraz jednog kritičkog odnosa. Zola je celog života pokušavao da gradi na kritičkom stavu. Iz kritičkog odnosa prema postoećem razvili su se i romanizam, i realizam, i simbolizam. Impresionizam, eksprezionalizam, futurizam, nadrealizam, Tristant Cara, Bretton Aragon, Marko Ristić, Kafka i Prust, Džojs i Fokner.

Pa čemu onda ovo dugačko slovo o kritičnosti, o kritičkoj sve-

stu, koja je integralna i moćna po tome što je sposobna da kritikuje i samu sebe, svoje pozicije, svoj način kritike i sam odnos kritičkog prilaženja, jeste, upravo, ono što omogućuje takvom prilazu jedan do kraja vitalan i perspektivni put.

3

Savremeni čovek koji hoće da prodre i književne probleme našeg vremena, mora pre svega duboko da shvati da razvoj književnosti, odnosno razvoj jedne književne kulture, nikako ne čine i ne uslovjavaju samo književnost a delova svrstana kao romani, drame, pesme, eseji, privopovetke itd., nego i ono što se o tim delima misli i govoriti, namerno ili ne, prećutkije i ignorisne, jedno veoma kompleksno i široko polje aktivitetu koje čini književnost vremena. A književnost i na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograničenja, da probiju zidove shvatanja, otpor sredine, moti zvučnih i netačnih fraza. Kako će stava rati jedan stvaralač, kakva će biti njegova estetska i ideološka orijentacija, zavisiti velikim delom od estetske i emocionalne strukture njegove umetničke ličnosti, ali i od književne svesti njegovog vremena. Radomir Konstantinović, Miodrag Bulatović ili Mirkо Kovač, na primer, jesu svojevrsne ličnosti našeg književnog stvaralaštva, jesu zasebni svetovi u našoj književnosti, ali su i prizvod jedne književne atmosfere koja je pogodovala da se takve umetničke ličnosti razviju, a koja nije pogodovala razvoj talentovane Goradane Todorović iz *Gimnaziskog trenutka* i drugim sličnim počepocima mladih pesnika, jer je ton našoj književnoj atmosferi davao oštar kurs prema modernim književnostima prema kojima Gordana poeta gradi na pogodno i oni svi sasvim sasvičeni pojavama, i oni napori pojedinaca da slome obrube ograni

U R A J U

huan gojisisolo

je zanjihane rese češljao vetr. Neka kreolska gospoda obgrili ju je svojim rukama, šepćući joj na ulo
nežnosti: „Pijte, igrajte!“ Jedna majka igrala je tam-
borito², nošći na ledima svoju bebu umotanu u Šal
čije je krajeve ukrstila na grudima: u vrtlogu igre
i nemiru zaviljanih marmanica, njena glava, pokri-
vena majusnim šesironom, lebdela je kao nad morem
koje je zahtevala oluju.

One se bila približila jednoj grupi radoznačaca,
okupljenih oko čoveka kojeg je svirao na gitari. Bio
je to seljak tvrdla lica i očju koje su ličile na uglijevle.
O struku mu je visio gibački bič koji je lelujuo
poput gusterova repa. Kosa mu je bila crna i kovr-
žava i videla je i njegovu krajnje bele zube dok je
pevao:

Pevajte, pevajte, drugovi moji;
Zivot je kratak.
Zbog čega da se brinemo,
Kad se zadovoljstvo svrši.
Ja sam samo privid,
Zivot je kratak.
Senke smo koje putuju;
Kad se zadovoljstvo svrši.
Ništa mi važno nije.

Dani, godine, uzulad su mogli da prolaze jer ona
nikada ne bi zaboravila tu pesmu. Sveti stih odgo-
varao je jednom od unutarnjih akorda njene duše.
Ona ih je slušala, puna poštovanja, trudeći se da im
odgovetne smisao i, neznačajući kako, imenje deteta po-
pele se do njemih usana. Odsvno je uzeala učešću u igri. Oko nje se sve vrteo a ljudi su menjali lica:
ličice deca na telima staraca, užasne maske i pozajmlje-
na mladost. Uzalud je pogledom tražila za čovekom sa bićem. Neko, vratar, rekao joj je da je on otisao.
„On se pojavi tako, iznenade, objesio joj je. To
nije bila zvanica“. Bez imena, bez sudbine, on je do-
šao samo zbog toga da joj pročita svoju portku. Po-
tom, kad je njegova dužnost bila ispunjena, isezao je.
I baš u ovom trenutku on je, na svom konju, lakši
od vetrta, ostavljao na cesti brazu i udaljavao se zauvek od nje, odnosne klijuc zagonetke.

Zvanice su igrale pod svojim maskama i ona nije
uspevala da pronađe svoga muža. Pitala je: „Enrike,
jesi li to ti?“ a zlobne oči smisle su se kroz tesan
prozor na maskama. Varali su je. Svi su uklonili
indijanski demoni uverđivali su je hvatali oko stru-
ka; divlji leopardi zaspali su je konfetama. Luda
želja da govori sa sinom stezala joj je grlo. Vrolo
često, za vreme društvenih skupova, ona je imala isti
osećaj. Najednom joj se učinilo da prisustvuje ne-
koj pozorniškoj predstavi gde svaka ličnost bez i naj-
manje greške, recituje svoju ulogu. Ona je osjećala
da je hiljadu milija daleko od toga i zažeđala da beži.
Jednog dana, za vreme bala, kolj je bio u njenu čest
priredjen u „Raju“, ona je bila trčala preko polja
gde je njen izvanredna haljinu od plavog tila po-
sutog zlatnim zvezdicama lepkrala na vetrnu kao raz-
vijena zastava. Možda su njen muž i ostali obični
ljudi, kada su je videli, šta radi, mogli pomisliti da
je luda; ali ona je držala jedino da mišljenja izvan-
rednih bića. U nekom salonu, među ljudima, kaže En-
rike, ona se gusiša. Tog dana, na primarnu potrebu da
zagradi svoje dete učinila je da je stvarno bolesnom. (Ma-
du su je svratiši za osobu, svu prefinjenu i pro-
duhovljenu, ona je u stvari bila primitim biće. Dru-
ge žene na toj svečanosti imale su možda decu koja
su u njihovom odsutnosti pleksala u tami svojih soba
a to ih niskako nije sprečavalo da igraju i zabavljaju-
se. Enistansija im je zavidiла ali ona je pripadala dru-
goj rasi. Ljubav koju je ona osećala prema sinu bila
učinkovita i nije ostavljala mesta ni za kakav kompro-
mis.)

Otkriviš Enrike, u jednom ulju dvoranе, otrečala
je da njega obuzeta vrtoglavicom. „Hajdem, rekla
je, već je prošla ponoć a mali ne može leži bez me.“ Reči su se tiskale u njenom grlu i ona je imala
muke da od njih napravi rečenice. „Budi razumna,

dragu moju, rekao je on, ne možemo otići tako nag-
lo. Prošao je tek jedan sat kako smo ovde. Svi bi
se začudili. „Potreblja sam malom.“ Ona je držala
kao list i neka čudna hladnoća kočila joj je usne.
Enrike ju je gledao zabrinutu lica. „No, no, smiri se.
Uovo vremu David sasvim mirno spava u svom krevetu.“ Možda je on već znao da mu je sin
mršav i hteo da je prevare. Gospodari-
ca kuće vladala je u svom salonu a za
Enrikea to je jedino bilo važno. Ta mi-
sa palo joj je napamet mnogo kasnije dok je, smra-
žena čela, prelazila ponovo sitne dogadaje tog dana
u nadi da će naći njihov zajednički menitelj. Mada
je u tome mogao videti samo slutnju, on, s druge strane, nije imao nijednog vrednog razloga da je
formalno odbije.

Pojurila je u staklenou baštu. Pohlepno se nagla-
nad orhideje, sunckrete i dalje. Imala je vrtoglavicu
u oči. Oti su joj se napunile suzama. Na njenu usna-
nicu samo jedna reč: David. Izgovara ga je kao mo-
litvu, ponavljala kao zakletvu. Vesele note neke
kreolske pesme penjale su se iz patrija; zvanične su se
smejale i bacale konfete. Neki su se grabili za hrana-
u pice: el Atolito, el Guarapo, los ninos Desnudos,
el Mojón de Perro i Bien me sabe: Ali u njenum
usmiju odjekivali su jedino stihovi pesme: Mi smo
samo privid. Zivot je kratak. Senke smo
koje putuju; Kad se zadovoljstvo svrši,
ništa mi važno nije.

Ona još nije bila pila a osećala se pijanom. Oko
nje se sve zgusnjavalo. Iz predobja je čula korake,
mrmore, reči bez značenja. Panovi su igrali usporava-
jući igru postepeno kao što čigra prestaje da se
okreće i na kraju se potpuno zaustavlja. Sviračima je izdato
naredenje da se zaustave. Jedino je još mu-
lat dodirivao žive gitare i taj zvuk delovao je na nju
kao električno pranje. Ona je počela da drhti.
Bila je užasno žedna i naslepo tražila čašu vode.
„Molim vas molim vas!“ Zvanične su se razmicalile
da je propuste u i tišini skidače maske i polubrazove.
Lica su im bila bleda — kao preuvremenja slojena vo-
ska. Gledali su je i ništa nisu govorili.

„...Oh, nišata mogla da mislim! Culá sam samo
note sa gitare i ogledala se u praznim očima. Otkrila
sam Enrikea, belog kao platno, i približila mu se,
posrećući. Mali, mali, viknuto je on. David? Jagnula
sam, David? Nišam uspevala da shvatim. Raznobejone
masku su mi namigavale. Darovi na drvetu su se nji-
halo i iz susedne sobe čula se prigušeno smejanje
nekog pijanca. Ostaci veselja, venecijanski fenjeri,
šareni ukraši — sve je to podržavalo u lišu puza-
vica. Svi su izgubili glas a moj jezik bio je kao od
gume. Kasnije je jedno dete naglo ušlo u salon, vrte-
ći češteliku, i neko, njegova majka, opalila mu je
šamar. Časa se nazaj prella: „David!“ viknula sam.
Ali bilo je suviše kasno. Moj sin je bio mršav i ništa
mu nije moglo povratiti život.

Njegov pogreb bio je veoma lep, dragi Abele.
Bila sam kao zaspala, mrirtva. Da su mi iglama pro-
balali grlo, ja nista ne bila osetila. Nisam shvatila
značaj onog što je imalo da se desи i prezirala sam
ljudi koji su dolazili da me teše. U patiou, gde je
hor narikao jecao i kikavao, sve je bilo pripremljeno
za noćno bđenje. Vlasnik hotela se prema običaju
zauzeo da organizuje svečanost u počast deteta. Svi

su bili pozvani. Crnci su pilo boce čistog alkohola i
pevali svoje pijane hvale za najveću slavu duše.

„Malo telo prekriveno cvećem bilo je izloženo
uved pred patica. Jedino su ruke i glava leđbici iznad
mora latice. Ja, koja sam tako često ukrasila bila
njegovo čelo prolaznom krunom poljupca, stavila sam
mu ovog putu krunu od perli i ulepšala ramena malim
krilima od srebrnog kartona. Pre poljsku, osno-
ro dece devetnaest u belo odigralo je, vezujući i odve-
nujući maramice, igru Dios nuna muere.

„Ta ista deca podigla su sanduk na svoja ramena.
Reklo bi se da je to bio pogreb neke ptice, nekog
šumskog kralja. Sanduk je bio ukrasen malim lukovi-
vima od srebrnog kartona, raznobojnim pantjikama i
pozlaćenim stazama. Sve zvanične bacale su cveće
dok su ga nosili.“

Dona Estanisija nraglo je prečinila svoje pričanje.
Reklo bi se da je nestalo dana na njem usnamu. Abel je slušao priču oborenje glave, pogleda izgublje-
nog na stazi koja je vodila ka lavirintu. Među sum-
buli i divlje bukvice su unošile izveznu očajnu
notu. Kiparisu su u svrživali svoje zaostrene sliue u
nebo koje je bilo veoma plavo. I najednom, kao pod
djeljstvom neke magične sile (ili gladi) koja je njegov
sin naseljavala vazdušnim vijzijama i okružavala
ga krilatim i nežnim bićima) čitav pejzaž nrao se u
vlasti fantoma. Deča sa sandukom na ramenima sl-
azila su stepenicama staze koja je vodila na terasu.
Jedan od njih — najmanji — vodio je povorku ma-
ščući tankim stapicim kojim je, održavajući ga stalno
u tankozemlji, pravio čudne pokrete. Mali mrtvac na
ramenima svojih drugova obučen je bio u belo kao
deti s portretom, a neko mu je izmedu prstiju stavio
bile i jedan eft. Ostali su dolazili iza njih, pazeći
do koračaju složno.

Abel je počušao da vidi bolje. Augustovsko sunce
sijalo mu je upravo u lice i on je morao da ispred
odaju stavi zaštitni zid od svoje ruke. Pratnja je bila
duga, ogromna. Gubila se na horizontu i deca koja su
korakala poslednja stupala su se sa cvećem koje je
posejavio vrtlar nekadašnjih vremena. Jedni su na us-
namu nosili svirale od trske iz kojih nije izlazila nik-
akva muzika. Drugi su držali korpice sa žukovinom
koju su bacali na malu leš, pokretima dece koja pe-
vaju u horu i njih kadijonicama. Udaljili su se. Okre-
nuli su mu leđa ogrnuti svojim tunikama koje su se
talasale na vetru. „Cekajte me!“ Abel je zaželeo da
pojuri za njima, da se i on uhvati s njima za ruke.
Kiša latica prečinivala je stepenice staze. Mogao je,
kao Palče, da ih sledi po tragu. Ali zar ne bi ptice
u njih pojele? Sta bi onda radio on, izgubljeni i sam
na lešom djetetu na ramenima?

Otvorio je oči i sudario se s njenim osmehom:
„Video si ih? Zar ne da si ih video?“ Ona je ga pri-
vukla k sebi i prstima mu doticala obzare, govoreci: „I ja ih ponikeviđam. Desilo se čak da sam mogla
da ih dotačem. Stos, uostalom, nije ništa neobično. Naše granice su tako malo određene... stvarnost
je tako nejasna stvar... A onaj čovek, gitarista, po-
učio me je: mi smo samo privid, senke koje putuju.“

Njena ruka opisala je polukrug koji je obuhvatao
u isto vreme kuću, zali, more i polje.

— Kad sve to bude samo gomila ruševina i kad
moje sreća uveća lepotu nekog divljeg cveta — u nje-
govim laticama sva moja izgubljena krasota — moje
prisustvo će nastaviti da pohodi ove krajeve i neće
propustiti da dođuri na sastanak ako ga ti pozoveš.
(odlomak)

Prevela Gordana STOJKOVIC-BADNJAREVIC

OBJASNJENJA: patio — uredeno popločano dvorište sa
cvetem i vodenicom; tamborito — igra srednjearmečkih
indijanaca; los ninos Desnudos — naga deca; el Mojón de Perro —
Pseća medja; Bien me sabe — Dobro me zna; Dios nuna
muere — Bog nikad ne umire.

Zbirka 1962.), „Duelo en el paraiso“ („Tuga u Raju“, izazi de
uskoro u izdanju „Progresu“ N. Sad), „Fiestas“ („Svečanosti“), „El circo“ („Cirkus“), „La resaca“ („Tales zapljušuju-
ju obalu“) i „La isla“ („Ostrvo“); zbirka novela nosi naslov
„Para vivir aquí“ („Da se živi ovde“). Roman „Tuga u Raju“
koji je dobio nagradu „Indie“ 1955. godine, povest je o grupi
dece koja su, poseću počivačenja republikanskog trupa postali
gospodari jednog katalonskog selja i na tragovima naših počeva-
da oponaušljavaju. Roman je preveden na francuski, engleski, nemacki, italijanski, poljski, norveški, danski, finski
i holandski jezik.

kritička svest

(nastavak sa 11. str.)

dono mogućnost za duboke pro-
mete.

Nisu društvena praksas, koja, između ostalog, počinja i na kritičkom odnosu prema kapitalističkom, socijalističkom i ne-
zavisnjem delu sveta, pa i prema onome što se i kod nas po-
kušava i radi, došla je poslednjih godina u vidu diskorsa sa na-
šim književnim kretanjima. Od obaveze da po svaku cenu „od-
ražava stvarnost“ koju joj je na-
metao socijalistički realizam, ona se izborila za slobodno i ni-
čim neognjeničeno tretiranje knji-
ževne materije, za nezavisnu po-
ziciju umetnika, od bilo kakvih
vidova utilitarističke presjeke, ali
je u tom oslobadanju od „odražavanja stvarnosti“ ponekad odlazi-
la tollikodaleko da je zaboravljala
ni savremene ljudi i njihove pro-
bleme i pokušavala često da u sve-
tovima književnih inspiracija prona-
đe ideje i podsticaje. Zato što nije dovoljno bila preokupirana na-
šim problemima, zbijanjima i promenama, našim snovima, in-
tektualnim lutjanjima i idejnim
i ideoškim previranjima, zato
što je retko uzimala iz neposred-

nih izvora i malo bila kritična
prema svetu u celini i prema se-
bi, postajala je često spekulativna,
„intelektualistička“, apstrak-
cionistička, — ne izrav ljudi koji
žive i delaju u aktivanom odnosu
prema postojćem svetu, nego iz-
rav ljudi koji na taj svet gledaju
kroz maglu jedne književne s-
te, nadgradnje jednog drugog sveta.
Odsustvo kritičkog odnosa pa i
apstrakcionistička sadržina zna-
čajnog dela naše umetnosti, po-
čeo je da pogoduje birokratskim
shvatanjima unutar našeg dru-
štvenog sistema, jer je negovanje
takve umetnosti za birokratu-
tiju pravilno bilo pronađeno „najsrce-
nije“ rešenje: društvo je, pre ovak-
vom statusu umetnosti, svoje
obaveze ispunjavalo materijal-
nim davanjima, bez ikakvog upliva
u njem život, a umetnost je, samim
svoje strane, nezainteresovana
za društvene probleme i za
život sadašnjeg čoveka kao
društvenog bića svoj status pla-
nila neaktivizmom, neaktuelno-
ću, otepljenjušću od čoveka i nje-
govih sredine. Njena uloga bila je
samim tim reducirana do nezmat-
nog društvenog činuca.

Prava borba za umetnost u so-
cijalističkim društvenim uslovi-
ma ustvari treba da se odvije,

To će sigurno biti široki procesi
koji će umetnosti doneti sposob-
nost i mogućnost da se aktivno i
kritički odnosi prema savremenim
stvarnostima, prema ljudima
i zivotu, i prema socijalističkim
i radikalnim društvenim sistemima,
prema elementima koji čine sa-
držinu i perspektive našeg raz-
voja. Socijalistički realizam sa
svom teorijom odrza, koji su
nastupio uime markističkog
shvatanja na umetnosti, propao
je jer je ignorisao i otupljivao
kritičku sadržinu naprednih knji-
ževnih dela i pokreta i tražio u
suštini apolitički odnos prema
stvarnosti. Odbojnost koju su
pravi umetnici ostigli prema
njemu bio je ustvari otpor stvara-
laca kojima se onemogućavalo
stvaralački metod bez koga ne-
ma stvaralački progres. Borba
za socijalističku umetnost treba
da sliči otporu birokratskim
socijalističkim vremenima. Na pitanje:
Lako je bilo biti kritičan i napre-
dan u predratnim vremenima
prema vladajućem sistemu, ali
kako danas je samo jedan: I danas nema progres
bez kritičnosti, ni naprednih
duhova bez kritičke svesti, samo
ta kritičnost mora da ima viši
idejni nivo prema objektivnim s-
točnjama, shvatanjima i reagova-
njima.

Petar MILOSAVLJEVIĆ